

Reformationen i dansk kirke og kultur I-III: Præsentation af et forskningsprojekt

Professor, lic. theol. Niels Henrik Gregersen

I foråret 2017 udgives *Reformationen i dansk kirke og kultur I-III* på Syddansk Universitetsforlag. Værket bliver sandsynligvis det mest omfattende forsøg på at give en

samlet og alsidig redegørelse for reformationen i dansk historie hen over de sidste 500 år. Men heldigvis bliver det ikke det eneste forsøg på at finde ud af, hvad Luther og reformationen alt sammen har betydet og skal betyde fremover.

Reformationen i dansk kirke og kultur I-III udgives af kirkehistorikeren Carsten Bach-Nielsen (AU) og undertegnede. De bærende ideer og værkets struktur udkastede vi allerede i 2011, men først i 2014 kunne vi tage fat i kraft af en generøs bevilling fra Kirkeministeriet. Vi har derfor haft forholdsvis travlt. Men vi har også bestræbt os på at skynde os langsomt. For hensigten var og er at skabe en forskningsbaseret *formidling* af reformationens kirkelige og kulturelle historie i Danmark over 500 år.

Opgaven

Den opgave, vi har sat os, er at følge og opspore reformationens længde- og breddevirkninger i dansk kristendom og kultur. Hovedtesen er, at reformationen havde et *kirkeligt og et kulturelt program* med langtidsvirkninger, der kan forfølges helt frem til i dag.

Den 500-årige periode er delt op i tre. Bind I omfatter 1517-1700, Bind II 1700-1914 og Bind III 1914-2017. Konkret forfølger vi ti emneområder som dispositionsprincip for værket:

1. Danmark i Europa (internationale perspektiver)
2. Reformationsbilleder (skiftende syn på Luther)
3. Medierne og budskabet (fra Gutenberg til Google)
4. Staten og samfundet (fra kongedømme til demokrati)
5. Kirken i samfundet (fra statskirke til folkekirke)
6. Teologien (fra enhedsteologi til teologi i en pluralistisk tid)
7. Troen i praksis (salmer og religiøs praksis)
8. Hverdagslivet (familie og arbejde)
9. Skolen (folkeskolen og højskolen)
10. Kunsten (musik og billedkunst)

Ideen er ikke at fremlægge en notatagtig begivenhedshistorie, men at skabe grundlag for en nuanceret bedømmelse af reformationens mange indvirkninger på det danske samfund. Det siger sig selv, at ingen forsker har overblik over alle de nævnte livsområder. Værket skrives derfor af mere end 25 forskere med baggrund i en lang række fagområder: historikere, teologer, jurister, politologer og etnologer. Forfatterne er valgt, fordi de er forskere, der kan deres kram og har blik for de store linjer. Samtidig skal man som forfatter have sans for de små historier, der fortæller, hvad der i virkeligheden har stået på spil i de forskellige perioder.

Til Xenia

Rather show than tell, har været vores princip, og vores ideale læser har vi kaldt *Xenia*. Hun kommer udefra som „den fremmede“. Hun er ca. 45 år gammel og har ikke tid til snik-snak. Hun er morderlig godt begavet, men véd nærmest ingenting. Så hun skal have tingene forklaret undervejs for at kunne skabe sig mentale billeder på baggrund af de konkrete eksempler på lutherdommens „hvordan og hvorledes“ i dansk kultur. Undervejs har vi forfattere moret os sammen med vores imaginære Xenia. Men hun har bestemt også været en ganske krævende dame at skrive for. Det skal ikke kun være rigtigt, hvad vi skriver. Det skal også være perspektivvækkende. Om det så er lykkedes, må andre bedømme, når værket kommer ud til foråret.

Hvem er så forfatterne?

Fra Det Teologiske Fakultet på Københavns Universitet er der bidrag af Martin Schwarz Lausten, Rasmus Dreyer, Jens

Lyster, Sven Rune Havsten, Tine Reeh, Nils Holger Pedersen, Jens Glebe-Møller, Anders Holm, Hans Raun Iversen, Lisbet Christoffersen, Jakob Wolf og undertegnede. Fra Aarhus Universitet skriver Carsten Bach-Nielsen, Kirsten Nielsen, Bo Kristian Holm og yngre forskere som Nina Kofoed og Mattias Sommer.

Men også udefra er der kendinge som juristen Ditlev Tamm, politologen Ove Kaj Pedersen („ham med konkurrencestaten“), nationalismeforskeren Uffe Østergaard, demokratiforskeren Ove Korsgaard og velfærdsforskeren Jørn Henrik Pedersen, samtidsanalytikerens Nils Gunder Hansen, salmedigteren og kunsthistorikeren Lisbeth Smedegaard Andersen – og mange flere, som burde nævnes. Til sidst i Bind III giver 10 kirke- og kulturpersoner deres bud på „den fortsatte reformation“. For som Karl Barth gjorde gældende i 1947: *ecclesia semper reformanda*.

Hvad har vi så lært?

Rigtig meget, i hvert fald jeg selv. Vi er vant til at tale om *to-regimentelæren*, der betød en form for sekularisering af det danske samfund efter reformationen i 1536. Men samtidig har vi på godt og ondt haft et statskirkeligt regimente, ledet af kongen og hans mænd (for mænd var det dengang). Men selv har jeg aldrig vidst, hvor meget vi i grunden skylder og fortsat skylder *enevælden*, som vi ellers er vant til ikke at kunne lide. Men uden denne periode – der formelt går fra Kongeloven 1665 til Grundloven 1849 – ville vi næppe have ideen om, at staten skal tage sig af samfundets syge og svage. Og at vi skal betale skat for almenvællets skyld, m/u lyst.

Allerede hos Luther finder vi eksem-

pler på social organisering af fattighjælpen i byerne Wittenberg og Leisniger med konkrete anvisninger på, hvordan byerne skal organisere en fælleskasse (*Gemeinkasse*). Det var en sekularisering, for så vidt som der ikke bare er tale om en kirkekasse (*Gemeindekasse*) til aflønning af kirkens folk. Man skulle hjælpe dem, der ikke kunne selv. Men de dovne tølper, der godt kan, men bare ikke vil, skal derimod sættes i arbejde. Med reformationen gøres det forbudt at tigge (med mindre man fik et særligt tiggertegn). Nu var der arbejdspligt for alle i landet. Der er ikke noget at sige til, at reformationen også mødte modstand – ikke kun fra tiggerordnerne, men også fra almindelige mennesker. I Norge var man f.eks. vant til at holde fri om lørdagen, der var helliget til Jomfru Maria. Men nu var det slut med lørdagslediggangen!

Trestandslæren

Noget andet, der spiller en rolle værket igennem, er betydningen af den såkaldte *trestandslære*. Den formuleres flere steder hos Luther, også i den såkaldte „Hustavle“ i *Lille Katekismus*. Vi har altså ikke kun kirke og øvrighed (de to regimenter), men også familiens og huslivets stand (*oeconomia*). Denne stand går ifølge Luther helt tilbage til paradiset. Husstanden er den tredje zone – en bufferzone, der ligger imellem kirke og øvrighed. Husfaderen (senere husmoderen) skal lære sin husstand både om evangeliet og om, hvordan man skal bede og takke. Men forældrene havde også en verdslig autoritet til at opdrage og revse. I *Den Augsburgske Bekendelse* hedder det i art. 16: „Evangeliet lærer den evige retfærdighed i hjertet. Her på jorden opløser det imid-

lertid ikke samfundet (*politia*) eller familien (*oeconomia*), men forlanger i høj grad, at de skal bevares som Guds ordninger og at kærligheden skal udøves i dem“. Familien er „kærlighedens planteskole“, som Niels Hemmingsen senere skrev, og etnologen Lone Rahbek-Christensen viser i et både fornemt og rystende bidrag til Bind III, hvad der sker, når familien siden 1960'erne kommer i konkurrence med arbejdet – og nu skal stå til tjeneste for markedets vilkår.

Det store spørgsmål er, om der er andre eksempler på sådanne tredje rum, som reformationen har været med til at give plads for. Den tydeligste kandidat til dette er netop *skolen*: byskolerne og de små skoler på landet. Med loven om almueskolevæsenet 1814 indførtes en landsdækkende skole for alle børn i kongeriget Danmark.

Men hvad sker der med det tredje rum i det danske samfund fremover? Kan man betegne højskolerne og andelsbevægelser som eksempler på det tredje rum – et folkeligt rum med plads til egne initiativer? Og hvad med arbejdsmarkedet, hvor vi har fået „den danske model“? Ved Septemberforliget 1899 uddelegerede folketingsretten til arbejdsgiver- og lønarbejderorganisationerne retten til selv at blive enige om vilkårene for lønnet arbejde. Med den klausul, at der skulle arbejdes inden for overenskomsterne, når de først var lavet. Og så skulle der i øvrigt være et sikkerhedsnet for dem, der i perioder står uden for arbejdsmarkedet. Alt dette kræver en god portion tillid og tålmodighed fra begge parter. Men netop skabelsen af et tillidssamfund er muligvis en af frugterne af det tredje „folkelige“ rum, der altså så at sige er blevet udvidet fra

familie og skole og i transformeret form kaldes det civile samfund med alle dets medierende institutioner.

Engle og hverdagsliv

Meget andet har vi lært undervejs. Fx viser historikeren Lars Bisgaard, at verden efter reformationen blev befolket med engle. Når nu helgenerne var væk, var der behov for andre mediatorer mellem himmel og jord. Det var nu ikke længere de menneskelige helgener, men budbringerne fra Gud, der viste vejen ind til himmelen. Alligevel er det her forneden, at himmelstigen begynder. Teologer har som regel ikke haft det så godt med engle. Men i Grundtvigs og Ingemanns salmer vrimler det med dem. Englene har også fået en sær renæssance blandt 1980'ernes digtere. I den nyeste danske salmeproduktion, som Kirsten Nielsen (AU) undersøger, er det dog hverdagslivet, udgangspunktet tages i: „Lysvæld bag ved lysvæld i himlen ind“, som allerede Jakob Knudsen skrev.

Lever vi en postsekular tid?

Det var filosofen Jürgen Habermas, der formulerede begrebet det postsekulære. Der er dog næppe tale om, at sekulariseringens tid er forbi. Men vi lever måske heller ikke længere i alternativet, at noget enten er rent religiøst eller rent sekulært. Det kan være både-og. I Luthers kaldstanket er det fx Gud, der kalder, men kalder drejer sig om næstens behov, ikke om Guds.

Dette var en af pointerne i den såkaldt skandinaviske skabelsesteologi, der efter Anden Verdenskrig aftegnede sig i samspillet mellem K.E. Løgstrup, Regin Prenter og ikke mindst Lutherforskeren Gustaf Wingren fra Lund. I hvert fald er det tesen i den bog, som Bengt Kristensson Ugglå (Åbo Akademi), Trygve Wyller (Oslo Universitet) og jeg selv udgiver i 2017, bl.a. med bidrag af Christine Svinth-Værgø Pøder og Jakob Wolf her fra fakultetet. Også denne bog er skrevet med henblik på Luther-jubilæet 2017. Men her er synsvinklen ikke primært historisk, men samtidsteologisk, idet vi spørger: Hvad er bidraget fra skandinavisk skabelsesteologi til en postsekulær tid? Og hvordan kan Løgstrup, Prenter og Wingren bringes ind i den internationale diskussion om reformationens betydning for det 21. århundrede?

Litteratur:

Niels Henrik Gregersen & Carsten Bach-Nielsen udg., *Reformationen i dansk kirke og kultur I-III*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2017.

Niels Henrik Gregersen, Bengt Kristensson Ugglå & Trygve Wyller eds, *Reformation Theology for a Postsecular Age: Løgstrup, Prenter, Wingren, and the Future of Scandinavian Creation Theology*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2017.